

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа №1 им. М. А. Бухтуева» г.
Кызыла Республика Тыва,
г. Кызыл, ул. Кочетова, 59/3. т.(8-394-22)-2-40-01, 2-40-05, 2-47-67

РАССМОТРЕНО
методическим
объединением учителей
родного(тувинского)
языка и литературы
О Оюн
Т.Б.
Протокол № 1
от «27» августа 2024 г.

СОГЛАСОВАНО
Заведующий по УВР
А.К. Ондар
Ондар А.К.
Протокол № 1
от «28» августа 2024 г.

УТВЕРЖДЕНО
Директор МБОУ "СОШ
№1 им. М.А.Бухтуева"
г.Кызыла
Шарыпова Т.Л.
Шарыпова Т.Л.
г. Кызыл
Приказ № 187/ОД
от «29» августа 2024 г.

**Рабочая программа предмета по внеурочной
деятельности**

» Семейная педагогика (» «Ог-бүле педагогика».

Направление внеурочной деятельности духовно - нравственное
для 9 классов, на 2024-2025 учебный год

Автор учебника: Шаалин А.С, Оржан А.К и др.
Учитель Ондар Анджанай Кан-соловня
Категория Высшая

Тайылбыр бижик

XX вектиң 90 чылдарның эгезинде чуртка ажык-чарлыг чорук чарлаттынып, бистиң күрүнөвис сайзыралдың чаа чадазынче шилчээнин билир бис. Национал күрүнелер боттарының шаандагы төөгүлүг эрги аттарын, бурунгу өгбелерден дамчып келген ёзу-чаңчылдарын катап эгидип, аныяк-өскенни чонунга дөмей омур-дүрзүлүг, аажы-чаңныг, мөзү-шынарлыг кылдыр кижизидеринче улуг сагышты салып эгелээн.

Бистиң Тыва Республикавысты чаартылгалар база оюп эртпээн. Аңаа Тыва деп бурунгу адын эгиткен, ону кайы-даа дылга ынчаар адаар база бижиир деп шийтпирлээн. Уттундуруп бар чыткан чаңчылдарны эгидип, оларны чыып бижип, катап тургузуп, өг-бүлеге, өөрөдилге черлериниң чада бүрүзүнге кижизитпишаан, өөрөдир ажылдарга калбаа-биле ажыглап эгелээн. Ол ажыл дээштиг, үре-түннелдиг болуп турар, чүге дээрге улустуң ёзу-чаңчылдары чоннуң мерген угаанын, аажы-чаңын, тускай шынарларын болгаш уруглар кижизидер талазы-биле чыгдынган арга-дуржулгазын шыгжап илереткен болур. Өөрөдилге талазы-биле күрүнө политиказының бурунгаар хөгжүдөр сорулгазынга хамаатызының мөзү-шынарының кижизидилгези болгаш сайзыралы хамааржыр. Амгы үеде сүзүк болгаш мөзү-шынар кижизидилгезин өөрөдилгениң федералдыг күрүнө стандартының методологтуг үндезини кылдыр тодараткан. Өөрөдилге-кижизидилге ажылынга сүзүк болгаш мөзү-шынар кижизидилгези мурнуку черни ээлеп, ол төрөөн дыл, онзагай культура, ооң байлаан хумагалаан хөй националдыг болгаш хөй культуралыг россияжи ниитилелди быжыктыарын негеп турар.

Бүгү чүве өг-бүледен эгелээр. Ада-иези, өгбелери ажы-төлдүң угу, дөзү болурундан аңгыда, уругларның мөзү-шынарын хевирлеп, оларның угаан-медерелин сайзырадып, сөс-домаан чечен-мерген, чедингир кылдыр өөрөдир болгай. Өг-бүлениң уруглар кижизидеринге, ажыл-агыйга өөрөдиринге, чуртталгага белеткээринге салдары улуг, харыысалгалыг деп чүве кижизидериниң сайзыралының эге чадазындан эгелээни билдингир.

Ынчангаш өг-бүле – уруглар кижизидер эртемниң тыптып келгениниң эге үндезини болуп, сайзырап, чадалар аайы-биле ооң арга-дуржулгазы калбарып, непереп эгелээн болгаш амгы үеде база-ла ол хүлээлгелерни күүседип турар. Ажы-төл кижизидеринге, уругнуң кижизиг болурунга өг-бүлениң салдары улуг деп чүве билдингир. Аныяк-өскенниң угаан-медерелиниң база мага-бодунуң быжып сайзыраар үези 14 – 16 харлыында оларга өг-бүле, өгбелер, аныяк өг-бүле, ажы-төл азыраар дугайында билиглер эргежок чугулазын барымдаалааш, школаның 8-9 класстарынга “Өг-бүле педагогиказы” деп немелде өөрөдилгеге чорудар эртемни өөрөдирин сүмелеп турар.

Ооң кол **сорулгазы**: тыва улустуң үндезин культуразында өг-бүле кижизидилгези уругну кижизидерин кылдыр ооң иштики сагыш-сеткилин,

мөзү-бүдүжүн, аажы-чаңын сайзырадыр ыдыктыг сузуктерин, дуржулгазын, кол арга-методтарын, чепсектерин өөреникчилерге билиндирери болгаш оларны боттарын амыдыралында эң-не харысаалгалыг хамааты болуп өг-бүле тударынга белеткээри болур. Бо кол сорулганы чедип алыры дараазында **чугула айтырыгларны** шиитпирлээринден хамааржыр:

1) өг-бүле педагогиказының дугайында, делегейниң чоннарының философтарының, шылгараңгай эртемденнериниң болгаш башкылырының өг-бүле дугайында салгалдарга арттырып каан өөредиглерин билип алырынче, оларны сайгарып билиринче уругларны угландыраары;

2) тыва өг-бүле, өгбелер, дөргүл-төрел деп кымнарыл деп билиглерни амыдыралында медреселдиги-биле билип алырынга болгаш оларга хамаарышкан чаңчылдарны, ёзулалдарны, ужурларны сагырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары; (ТР-ниң өөредилге черлеринге кижиниң сүзүүн болгаш мөзү-шынарын кижизидип сайзырадырының Концепциязы (Кызыл, 2011 а. 3);

3) ие кижиниң, ада кижиниң үлегери болгаш ол үлегерге келир үеде ада, ие болурунга белеткээриниң, өг-бүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказы-биле таныштыраары;

4) өөреникчилерни боттарының келир үези, эртем-сургуул, мергежил чедип алыр, өг-бүле тудар талазы-биле боттарынга баш бурунгаар шилилгени кылып билир кылдыр белеткээри.

Салдынган сорулгаларны боттандыраары нарын деп чүвени билип, кол билиглерни өөреникчилерге кысказы-биле угаадып тургаш, ук эртемниң үндезиннерин хажытпазын, ооң үргүлчү өскерлип, сайзырап турарын, ооң шиитпирлеттинмээн айтырыгларының ам-даа барын кичээл бүрүзүнге тайылбырлап, чуртталгадан алган чижектерни аңаа барымдаа кылдыр ажыглаар.

Үениң байдалынга дүүштүр программаны боттандыраары-биле мындыг таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула:

- өг-бүле педагогиказын өөренип тура, уругларны өг-бүле кижиниң сүзүү, амы-хуу чуртталганың үндезин ораны деп чүүлдерни кижизидерде болгаш сайзырадырда чоннуң өг-бүлеге хамаарышкан чаңчылдарынга, ёзулалдарынга, ужурларынга даяныры;

- делегейниң чоннарының, Россияның, Тываның мерген угаанныгларының, педагогтар, психологтар, социологтарының мөөңнеттинген арга-дуржулгазын чедимчелиг ажыглаары;

- кичээл болгаш кичээлден дашкаар өг-бүле педагогиказын өөредир талазы-биле кижизидилге ажылын чорудары-биле тускай шактарны, тодаргайлаарга, неделяда I шакты өөредилге черлериниң боттарының тодаратканы ёзугаар өөредилге планынче киирери;

- өг-бүле педагогиказын башкыларының талазы-биле башкыларның профессионал психологтуг, педагогиктиг, методиктиг билиин бедидери болгаш тускай белеткээри;

- уругларны өг-бүлеге кижизидер болгаш оларга келир үеде өг-бүле тудуп чурттаарынга эге билиглерни чедирер талазы-биле ортумак өөредилге

черлериниң, ада-иелерниң, тус черлерниң чагыргаларының болгаш хөй-ниитиниң киржилгезин чедип алыры.

Өг-бүле педагогиказын өөрөнгөн түңнелдеринге **негелделер:**

- бодун боду тодаргай өг-бүлениң, төрөл-бөлүктүң, тускай чоннуң, күрүнениң төлептиг оглу (кызы), өг-бүлеге хамаарышкан бурунгу өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарының салгакчызы мен деп миннип, сагып, салгап, тарадып, чорууру;

- тыва өг-бүле, ада-ие, өгбелер, дөргүл-төрөлге хамаарышкан кол билиглерни

Амыдыралында медреселерди-биле билири болгаш оларга хамаарышкан чаңчылдарны, ёзулалдарны, ужурларны билири болгаш сагып чорууру;

- ада-иениң үлегери болгаш өг-бүлеге ажы-төл кижизидериниң кол утказын, аргаларын ажыглап билири: төрөөн дыл, аас-чогаал, өг-бүле, чоннуң байырлалдары, национал оюннар, бойдус о.д.ө;

- боттарының келир үези, эртем-сургуул, мергежил чедип алып, өг-бүле тудар талазы-биле боттарынга баш бурунгаар шилилгени кылып билири, амыдыралдың нарын берге айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле белен болуру;

- ада болгаш ие кижиниң уруглар кижизидер талазы-биле харысалгазын хоойлу ёзугаар миннири;

- ада, ие кандыг болурун, чоннуң чаңчылдарында айытканы-биле сайгарып билири;

- кижизиг мөзү-бүдүштү хевирлээри-биле өг-бүлениң, төрөл-бөлүктөр аразында харылзааларны шын тудуп билири, хүндүлел ёзулалдарын сагыыры, “Салгал ыяжын” тургузуп билири;

- кадык өг-бүлени тургузарының дугайында бодунга хамаарыштыр негелделерни кылып билири;

- ынакшылды камнап, аңаа шынчы болурун, база ынак эжи дээш чурттаарын миннири;

- өг ажылын кылып билири: аал-чуртту, оран-саваны арыг-силиг тудуп билири, мал, чер ажил-агыйын болгаш амгы-байдалга дүүшкен сайгарлыкчы ажилды кылып болгаш сайзырадып билири, өг-бүлениң экономиказын шын планнаарының эге билиглерин амыдыралда ажыглап шыдаары.

Өөреникчилерниң угаан-бодалын сайзырадырда, эки-бакты ылгап билир кылдыр угаадырда, кичээлдерге оларның идепкейлиг чоруун чедип алып. Олар боттары хоойлу-дүрүмнерни, өг-бүле педагогиказынга хамаарышкан өске-даа ажилдарны холга тудуп өөренип, сайгарып, деңнээр ужурлуг. Ооң түңнелинде өөреникчилер экини шиңгээдип, бак чүведен чайлап билер кылдыр өөрөнгөн турар ужурлуг. Ындыг болганда өөреникчилер кичээлге башкының удуртулгазы-биле боттары ажилдаар, боданыр, түңнелди үндүрер апаар.

Шактарның хуваалдазы:

№	Темалар	шагы			9з	
1	Кирилде кезээ. Өг-бүле педагогиказын өөренириниң амгы үеде чугулазы.	1			14/х	
2	Практиктиг кичээл «Өг-бүле – дээди сүзүк»	1			21/х	
3	Өг-бүле педагогиказының эртемде туружу, сайзыралы.	2			28/х 5/х	
4	Практиктиг кичээл (Я.Коменский, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, В.Сухомлинский, К.Б.Салчак, Л.П.Салчак)	2			12/х 19/х	
5	Тыва өг-бүле педагогиказы: укталган дөстери, кол билиглери	2			26/х 9/х	
6	Практиктиг кичээл	2			16/х 23/х	
7	Өгбелер, ада-ие, ажы-төл, дөргүл-төрөл, ук-ызыгуур	2			30/х 7/х	
8	Практиктиг кичээл «Силерниң өг-бүлөңерде кандыг улусчу чаңчылдарны сагып турарыл?»	4			14/х 21/х 28/х	
9	Өг-бүлениң кижизидикчи салдары: ие кижиге, ада кижиге	2				
10	Практиктиг кичээл «Келир үеде кандыг ада, ие болур мен?»	4				
11	Өг-бүлөгө уруглар кижизидилгезиниң сүзүктери	2				
12	Практиктиг ажыл «Ада-ие мурнунга уругларның хүлээлгелери, дузазы, арын-нүүрү»	4				
13	Өг-бүле болгаш шажын-чүдүлгө	2				
14	Практиктиг кичээл «Шажын-чүдүлгениң өг-бүле кижизидилгезинге ролю»	3				
15	Чыл дургузунда өөрөнгениң түңнээри	1				
	Шуптузу	34				

Литература

- 1) Волков Г.Н., Петрова Т.Н., Панькин А.Б. Введение в этнопедагогику. М.- Элиста, 2006
- 2) Волков Г.Н., Салчак К.Б., Шаалы А.С. Этнопедагогика тувинского народа. Кызыл, 2009
- 3) Геше Джампа Тинлей. Өг-бүле дугайында сарыг шажынчы өөредиглер. Новосибирск, 2017.
- 4) Донгак С.Ч.Тыва кижизидилгениң чаңчылдары. Уругну тыва чаңчылдарга кижизидериниң дугайында. Тыв. гуманитар. болгаш соц.-экон. тускай шинчилелдер институту. Кызыл; Абакан: Журналист, 2018 – 44 ар.
- 5) Монгуш К-Л. Б. Тыва чаңчыл. Башкыларга, өөреникчилерге, адаиелерге. 2 кезектиг.- Кызыл: Билиг, 2010 – 358 ар.
- 6) Монгуш Х. Улусчу чаңчылдарга кижизидээл // Шын, 1993, авг. 10, ар.3.
- 7) Никитина Л.А., Соколова Ж.С., Блудова Л.А. Родителям XXI века. М.: Знание, 1998
- 8) Чап Ч.М. Улусчу педагогикага ажыглаар сөстерниң, ужурларның чижек тайылбыры. Кызыл, 1998
- 9) Шаалы А.С., Ооржак А.К., Оюн С.Б., Шулуу-Маадыр С.Ч. Өг-бүле педагогиказы: үндезин тыва кижизидилге/ 8-9 класстарга немелде өөредилге ному / Эртем талазы-биле редактору А.С.Шаалы. Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институттуң ҮПК «Билиг», 2020